

om valse godsdiensten te weren en uit te roeien uit het publieke leven. We mogen de overheid niet oproepen tot beperkingen voor moskeeën terwijl kerkeuren voor moslims gesloten blijven. 'Als de geloofsbeleving van reformatorische christenen niet missionair is, kunnen zij niet geloofwaardig aandringen op een christelijke invulling van het politieke bestel.' Deelname van christenen aan het publieke leven impliceert volgens hen niet machtsvorming maar christelijk getuigenis. De schrijvers adviseren om een poosje op te houden met het te verwachten van conferenties, platformen en christelijke alli-

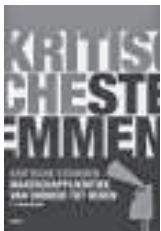
anties. 'Veel bezinning kan verworden tot een schaamlap voor onze geestelijke verlegenheid en innerlijke leegte.' Het zijn opmerkingen die tot de kern van de problematiek doorstoten. Of dit citaat: 'Als de inzet slechts is om onze zuil, ons theologisch systeem en ons kerkelijk leven te bevriezen, leidt dat tot verkillig van het geestelijk leven en staan we de Geest in de weg.' Nodig is voor de auteurs een 'terugwaartse' beweging naar de Bijbel en deze opnieuw te ontdekken, zoals dat ooit gebeurde tijdens de Reformatie. Een opmerking die we zeker ter harte kunnen nemen.

Gerhard Besier und Hubert Seiwert, (hrsg.), *Die Religionsfreiheit und das Staat-Kirche-Verhältnis in Europa und den USA*; LIT Verlag, Münster, 2013; 165 blz.; € 29,90.

Een handzaam overzicht van de verhouding tussen kerk en staat, toegespitst op de vrijheid van godsdienst. Interessant is de belichting van de situatie in de verschillende landen en de plaats in het Europese recht. Volgens Charlotte Gaitanides heeft het Europese recht de laatste jaren de vrijheid van godsdienst steeds beter verankerd. Ook het institutionele recht van kerken en godsdienstige gemeenschappen is verbeterd, dit alles echter wel in het kader van een pluralisme van vrijheid van godsdienst en wereldbeschouwingen. Anders Jarlert

ziet een toenemende nadruk op individuele godsdienstvrijheid, ten koste van het institutionele. Hubert Seiwert wijst op een paradox: de moderne staat moet enerzijds een seculiere staat zijn, van godsdienst gescheiden, terwijl anderzijds de seculariteit van de staat weer de voorwaarde is voor de godsdienstvrijheid van zijn burgers. Als gevolg van de opkomst van de islam is er de laatste tijd een tendens, bijvoorbeeld in Duitsland, om de eigen culturele identiteit te waarborgen met een beroep op het christendom. Eenzelfde paradox constateert Robert Ericksen over de Verenigde Staten: in de wet is er een opmerkelijke sterke vrijheid van godsdienst en scheiding van kerk en staat, maar in de praktijk vaak een voorwerp van spanning en conflict, zoals blijkt in het verbod om uit de Bijbel te lezen op openbare scholen. Een actueel boek over een steeds meer heikel punt in het Westen.

L. Laeyendecker, *Kritische Stimmen. Maatschappijkritiek van Oudheid tot heden*, uitg. Damon, Budel 2013, 819 blz., isbn 97894 6036 1524, € 54,90

Kritiek op de samenleving is

van alle tijden. Wie kent niet de profetische kritiek in het Oude Testament op machtsmisbruik en sociale ongerechtigheid? Dit handboek levert een dwarsdoorsnede van alle kritische stemmen vanaf de oudheid tot heden. Kritiek kan geïnspireerd zijn door een oorspronkelijke situatie van harmonie, een Gouden Tijdperk of Paradijs, waarnaar het